

UMETNOST KAO INTOSPEKTIVNI JEZIK: SIMBOLIKA ŠKOLJKE I MREŽE U INTERPRETACIJI AUTISTIČNOG ISKUSTVA

Amina Hasanović Ljajić

Univerzitet u Novom Pazaru

Novi Pazar, Srbija

amina.hasanovic@uninp.edu.rs, ORCID:0009-0003-5146-3558

Apstrakt

Rad istražuje umetnost kao sredstvo introspektivne komunikacije kod dece sa autizmom, sa fokusom na simboličku analizu motiva školjke i paukove mreže. Kroz interdisciplinarni teorijski okvir koji uključuje neuronauku, simboliku, psihologiju percepcije i savremenu umetničku praksu, analiziraju se načini na koje autistična percepcija sveta može biti izražena kroz likovni jezik. Simbol školjke tumači se kao metafora zaštite, ranjivosti i unutrašnje organizacije, dok mreža označava složenost percepcije i selektivne komunikacije. U okviru rada primenjena je kvalitativna metodologija koja obuhvata teorijsku analizu, simboličku interpretaciju, vizuelnu analizu i studiju slučaja. Analiza umetničkog izraza dece sa autizmom, kao i autorskog rada „Školjka“, ukazuje na prisustvo specifične estetske logike, strukturalne doslednosti i duboko simboličke naracije. Zaključuje se da umetnost, kao introspektivni jezik, može doprineti razumevanju i afirmaciji neurodivergentnih identiteta, kao i razvoju inkluzivnih obrazovnih i umetničkih praksi.

Ključne reči: autizam, introspekcija, neurodivergencija, simbolika, umetnost

ART AS AN INTOSPECTIVE LANGUAGE: THE SYMBOLISM OF THE SHELL AND THE NET IN THE INTERPRETATION OF THE AUTISTIC EXPERIENCE

Abstract

The paper explores art as a means of introspective communication in children with autism, with a focus on the symbolic analysis of the shell and spider web motif. Through an interdisciplinary theoretical framework that includes neuroscience, symbolism, psychology of perception and contemporary artistic practice, the ways in which autistic perception of the world can be expressed through visual language are analyzed. The symbol of the shell is interpreted as a metaphor for protection, vulnerability and internal organization, while the network signifies the complexity of perception and selective communication. In the framework of the work, a qualitative methodology was applied, which includes theoretical analysis, symbolic interpretation, visual analysis and a case study. A particular aesthetic logic, structural consistency, and a profoundly symbolic story are present in the author's work "Shell" and in the artistic expression of children with autism, according to the analysis.

It has been determined that art, as an introspective language, can support inclusive artistic and educational practices as well as the comprehension and validation of neurodivergent identities.

Keywords: autism, introspection, neurodivergence, symbolism, art

UVOD

U savremenom društvu, koje sve više prepoznaje značaj inkluzivnosti i neurodivergentnosti, umetnost se izdvaja kao univerzalni medij koji nadilazi jezičke, kognitivne i kulturološke barijere. U tom kontekstu, umetnost ne predstavlja samo sredstvo estetskog izraza, već funkcioniše kao validan kanal introspektivne komunikacije, naročito kod osoba čiji je verbalni izraz ograničen ili netipičan – kao što je slučaj sa decom iz autističnog spektra. Autizam, kao neurorazvojni poremećaj sa izraženim osobinama senzorne hiper- ili hipo-reaktivnosti, ponavljajućih obrazaca ponašanja i teškoća u socijalnoj interakciji, otvara niz pitanja ne samo u domenu kliničke psihologije, već i u oblasti umetnosti, pedagogije i simboličke reprezentacije. Polazeći od interdisciplinarnog pristupa, ovaj rad istražuje potencijal umetnosti da postane introspektivni jezik autističnog iskustva. Ključno polazište nalazi se u metaforičkom okviru školjke i paukove mreže – dva simbola ukorenjena u istoriji umetnosti, mitologije i duhovnosti, koji u ovom kontekstu dobijaju novo značenje kao vizuelne paradigme zatvorenosti, zaštite, selektivne komunikacije i unutrašnje organizacije. Školjka se tumači kao simbol ranjivosti i unutrašnje vrednosti skrivenih slojeva identiteta, dok se paukova mreža sagledava kao metafora složene, ali delikatne mreže percepcije i odnosa koju oblikuju osobe sa autizmom. Umetnička praksa dece iz autističnog spektra često se karakteriše izraženom strukturom, ponavljanjem formi, zatvorenim simbolima i visokim senzornim intenzitetom. Ovakvi izrazi ne predstavljaju puku devijaciju od „norme“, već ukazuju na alternativne kognitivne modele i senzorne realnosti. Kroz takve umetničke manifestacije otvara se mogućnost za stvaranje novog jezika – jezika slike, forme i boje – kojim se izražava ono što konvencionalna komunikacija ne uspeva da prenese. Ovaj rad ima za cilj da teorijski i simbolički osvetli autistično iskustvo kroz vizuelnu umetnost, pri čemu se oslanja na savremena neuropsihološka istraživanja, simboliku umetnosti, pedagošku praksu i autorski umetnički opus. Poseban akcenat stavlja se na mogućnosti umetnosti da posluži ne samo kao sredstvo izražavanja, već i kao instrument razumevanja – kako unutar same autistične zajednice, tako i u širem društvenom kontekstu. Istraživanje se temelji na kvalitativnim metodama, uključujući teorijsku analizu, simboličku interpretaciju i studiju slučaja, pri čemu se pažnja usmerava na umetnički rad „Školjka“ kao reprezentativan primer introspektivnog vizuelnog jezika. Umetnost se u ovom kontekstu ne posmatra samo kao estetska kategorija, već kao sredstvo izgradnje značenja, povezivanja i priznanja identiteta.

TEORIJSKI OKVIR

U teorijskom okviru ovog rada razmatra se umetnost kao jezik introspektivnog izraza i simboličke komunikacije u kontekstu autizma. Poseban akcenat stavlja se na dva simbolička motiva – školjku i paukovu mrežu – koji u savremenoj analizi

autistične percepcije predstavljaju nosioce značenja unutrašnje organizacije, zaštite, ranjivosti i selektivne komunikacije.

Ovaj okvir objedinjuje teorije iz oblasti simbolike, psihologije percepcije, neuronauke, umetničke pedagogije i savremene umetničke prakse.

Simbolika školjke u umetnosti, mitologiji i psihologiji

Školjka je simbol sa dubokim korenima u mitološkom i umetničkom izrazu. Kroz istoriju, ona je predstavljala više značenja: zaštitu, zatvorenost, potencijal unutrašnjeg bogatstva, ali i duhovnu transformaciju. U antičkoj i renesansnoj umetnosti često je korišćena kao metafora rađanja i božanskog prisustva – najpoznatiji primer je Botticellijeva Rađanje Venere, gde školjka funkcioniše kao medijum prelaska iz unutrašnjeg sveta (okeana) u spoljašnju stvarnost (zemlju) (Shanken, 2009). U arhetipskoj psihologiji, školjka simbolizuje skrovitost unutrašnjeg bića i proces psihičke integracije. Jungovski gledano, ona se može povezati sa pojmom „unutrašnjeg prostora“ u kojem se formira lični identitet – posebno izražen kod osoba koje žive u stanjima pojačane introspektivnosti, kao što su deca sa autizmom (Jung, 1964, kao što citira Shanken, 2008). Spiralna forma školjke može biti tumačena kao vizualni arhetip psihološke dubine i samo-refleksije. U simboličkoj pedagogiji umetnosti, školjka je često korišćena kao alat za razumevanje zaštitnih mehanizama kod dece: spolja čvrsta, iznutra krhka, ona metaforički odgovara načinu na koji mnoga deca iz autističnog spektra doživljavaju svet – kao pretnju koju je potrebno filtrirati ili od koje se treba povući (Bojanin et al., 2001).

Mreža kao simbol neurološke i emocionalne kompleksnosti

Paukova mreža, kao motiv u umetnosti i literaturi, ima dvostruko značenje – ona može biti simbol povezivanja i konstrukcije, ali i simbol zarobljenosti, pretnje i izolacije. Njena upotreba u savremenim umetničkim praksama često označava složenost odnosa, sistemske obrasce i osetljive tačke kontakta. „Estetsko iskustvo vizuelnih umetničkih dela karakteriše aktivacija: senzomotornih oblasti; centara za emocije; i centara povezanih sa nagradom“ (Cianzia & Vittorio, 2009:684). U kontekstu autizma, mreža postaje metafora za senzornu i emocionalnu arhitekturu: sve „vibracije“ se osećaju, ali svaka ne može biti interpretirana ili procesuirana na očekivan način. Na neurološkom nivou, ova metafora je dodatno osnažena istraživanjima koja ukazuju na specifične obrasce umreženosti moždanih regija kod osoba iz autističnog spektra. Istraživanja funkcionalne magnetne rezonance (fMRI) pokazuju hiper-povezanost u nekim delovima mozga (posebno u senzornim regijama), ali istovremeno i hipo-povezanost u delovima zaduženim za socijalnu komunikaciju i empatiju (Just et al., 2004; Uddin, 2015). To stvara složenu „neuronsku mrežu“ koja precizno osluškuje stimuluse, ali ih obrađuje prema sopstvenoj logici, često nerazumljivoj za neurotipično okruženje. U umetničkoj interpretaciji, mreža se često koristi da izrazi složene psihološke obrasce – bilo da su to emocionalne blokade, međuljudski odnosi ili introspektivni putevi.

Njena estetska forma, koju karakterišu geometrijska preciznost i vizuelna tenzija, odgovara karakteristikama umetničkog izraza kod dece sa autizmom: izražena detaljnost, ponavljajući oblici, simetrija i zatvoreni sistemi značenja (Ludovico, 2012).

Umetnost, percepcija i neurodivergencija

Umetnost ne funkcioniše isključivo kao sredstvo estetske proizvodnje, već kao kognitivni alat, način razumevanja sveta i introspektivne komunikacije. Savremena istraživanja iz oblasti neuronauke potvrđuju da percepcija umetnosti aktivira mreže koje obuhvataju vizuelnu obradu, emocije, pamćenje i empatiju (Zeki, 2001). Kod osoba sa autizmom, gde je često prisutna atipična integracija senzornih informacija, umetnost može zaobići verbalne barijere i postati primarni jezik izražavanja unutrašnjeg sveta (Baron-Cohen et al., 2009). U tom smislu, umetnost postaje oblik „neuroestetike“ – načina na koji se estetski doživljaj koristi za razumevanje unutrašnjih stanja, pri čemu neurodivergentnost nije prepreka već potencijal (Ramachandran & Hirstein, 1999). Umesto da se autizam posmatra kao deficit u komunikaciji, ovakav pristup ga tretira kao alternativnu strukturu percepcije i stvaranja značenja. Pedagoške i terapijske prakse koje uključuju umetnost sa decom iz autističnog spektra beleže pozitivne efekte na izražavanje emocija, samoregulaciju i povezivanje sa drugima (Evans & Dubowski, 2001). Umetnost ne samo da stvara most ka unutrašnjem svetu deteta, već i gradi mostove ka društvenom razumevanju i inkluziji.

Simbolika školjke u umetnosti i kulturi

Školjka je kroz istoriju imala višestruko simboličko značenje. Njena čvrsta spoljašnjost i biserna unutrašnjost asociraju na kontrast između zaštite i skrivenih unutrašnjih vrednosti. U umetnosti, ona simbolizuje introspektivnost, duhovni razvoj i ranjivost. U ikonografiji renesanse i hrišćanstva, školjka se povezuje sa rađanjem i hodočašćem, kao u Botticellijevom prikazu Rađanja Venere, gde školjka simbolizuje prelazak iz unutrašnjeg sveta u egzistencijalnu stvarnost (Shanken, 2009). U istočnim religijama i misticizmu, školjka se često koristi kao duhovni rezonator, predstavnik božanskog glasa, čistote i mudrosti (Cirlot, 2001). U jungijanskoj simbolici, školjka je povezana sa arhetipskim materinskim principom – zatvorenim, introspektivnim prostorom koji štiti psihološku celovitost ličnosti (Jung, 1964, kako navodi Shanken, 2008).

Mreža kao simbol neurološke složenosti

Paukova mreža simbolizuje mrežu veza, selektivnu komunikaciju i mogućnost zarobljavanja unutar sopstvenih obrazaca. U mitološkoj i savremenoj simbolici, mreža se često koristi za predstavljanje strukturalnih složenosti odnosa, sistema i svesti. Kao metafora autizma, mreža označava precizno strukturisanu, ali osetljivu komunikaciju – svaka nit nosi informacije, ali je mreža ranjiva na poremećaj.

Njena forma ukazuje na delikatnu strukturu interpersonalnih odnosa kod osoba sa autizmom, gde je svaki podražaj jasno detektovan, ali interpretacija i reakcija mogu biti selektivni ili izmenjeni. Neuroestetski, ovakva struktura se može posmatrati kao refleksija neurološke arhitekture kod osoba iz spektra, gde dolazi do hiper-reaktivnosti u senzornim regijama i istovremene slabije povezanosti među regijama zaduženim za društvenu kogniciju. Baron-Cohen i saradnici (2009) ističu: "Izvrсна pažnja na detalje u ASC (autističnim spektarskim stanjima) sama po sebi je posledica senzorne preosetljivosti" (Baron-Cohen et al. 2009:1379). Ova senzorna preosetljivost može dovesti do "hiper-sistemizacije", gde pojedinci sa autizmom razvijaju izuzetnu sposobnost za detekciju obrazaca i pravila u sistemima, ali istovremeno mogu imati poteškoće u društvenim interakcijama koje zahtevaju fleksibilnost i interpretaciju nijansi. Udin dodatno objašnjava ulogu insularnog korteksa u obradi salijentnosti, navodeći da „atipično angažovanje specifičnih podregija insule unutar mreže salijentnosti je karakteristika mnogih neuropsihijatrijskih poremećaja“ (Uddin, 2015:55). Ova atipična aktivacija može doprineti selektivnoj pažnji i interpretaciji podražaja kod osoba sa autizmom, što se simbolički može predstaviti kroz strukturu mreže – precizno organizovane, ali osetljive na promene i prekide. „Percepcija umetnosti aktivira mreže koje obuhvataju vizuelnu obradu, emocije, pamćenje i empatiju“ (MedLink Neurology, n.d.). Neuroestetski, ovakva struktura se može posmatrati kao refleksija neurološke arhitekture kod osoba iz spektra, gde dolazi do hiper-reaktivnosti u senzornim regijama i istovremene slabije povezanosti među regijama zaduženim za društvenu kogniciju (Uddin, 2015).

Neurološki uvidi u autizam

Savremena istraživanja ukazuju na specifičnosti u neurološkoj organizaciji mozga osoba sa autizmom. Razlike u hipokampusu, amigdali, korteksu i beloj materiji ukazuju na različite obrasce obrade informacija i emocionalnih odgovora. Ove neurološke karakteristike utiču na senzornu obradu i društvenu interakciju, a često se reflektuju u umetničkom izrazu kroz ponavljanje, detaljnost i zatvorene forme. Studije funkcionalne magnetne rezonance pokazale su da osobe sa autizmom imaju hipopovezanost između frontalnih i posteriornih regija mozga, što otežava integraciju informacija tokom emocionalne i socijalne obrade. Studije ukazuju da osobe sa autizmom imaju smanjenu povezanost između frontalnih i posteriornih regija mozga, što otežava integraciju informacija tokom emocionalne i socijalne obrade. "Funkcionalna povezanost, odnosno stepen sinhronizacije ili korelacije vremenskih serija aktivacije između različitih kortikalnih oblasti, dosledno je niža kod osoba sa autizmom u poređenju sa kontrolnim učesnicima" (Just et al. 2004:1816). Takođe, istraživanja su otkrila hiperaktivaciju senzorne mreže, što može objasniti preosetljivost na svetlo, zvuk ili dodir (Uddin, 2015).

METODOLOGIJA

Istraživanje koje se nalazi u osnovi ovog rada zasniva se na kvalitativnom metodološkom pristupu, čiji je cilj dubinsko razumevanje simboličkog izraza

umetnosti kao introspektivnog jezika u kontekstu autistične percepcije i komunikacije. S obzirom na složenost fenomena autizma i nemogućnost njegovog potpunog obuhvata kvantitativnim parametrima, kvalitativna metodologija omogućava višeslojno sagledavanje umetničkog izraza kao narativa neurodivergentnog identiteta.

Polazno istraživačko pitanje glasi: Na koji način umetnički izraz, kroz upotrebu simbola, može postati sredstvo za unutrašnje sagledavanje sebe i sveta kod dece iz autističnog spektra?

Ovo istraživanje ima za cilj da rasvetli nekoliko ključnih aspekata:

- Analizirati na koji način se motivi poput školjke i paukove mreže pojavljuju u umetničkom jeziku i kakvo značenje mogu imati u kontekstu percepcije i iskustva osoba sa autizmom;

- Istražiti vizuelne i strukturne karakteristike stvaralaštva dece sa autizmom, sa naglaskom na izbor oblika, boja, raspored elemenata i učestalost simboličkih obrazaca;

- Sagledati umetnost kao kanal za komunikaciju koja nije zasnovana na jeziku, već na ličnom, simboličkom i emotivnom iskazu;

- Formulirati teorijski i metodološki model koji omogućava dublje razumevanje autizma kroz analizu simbolike u okviru umetničkog izražavanja.

U pitanju je teorijsko-interpretativno istraživanje u domenu umetničke pedagogije i psihologije percepcije. Oslanja se na simboličku analizu umetničkih dela, teorijske refleksije o umetnosti i neurodivergenciji, kao i na studiju slučaja iz autorskog umetničkog opusa, kroz kvalitativno deskriptivne i hermeneutičke metode. U istraživanju su primenjene sledeće metode: Teorijska analiza: proučavanje relevantne literature iz oblasti umetnosti, neuronauke, psihologije autizma, simbolike i pedagogije umetnosti (Baron-Cohen et al., 2009; Bojanin et al., 2001; Shanken, 2009). Simbolička analiza: interpretacija značenja simbola školjke i mreže u umetnosti i njihovih povezanosti sa osobinama autistične percepcije (Jung, 1964; Ludovico, 2012). Komparativna analiza: poređenje umetničkih praksi koje se bave temom autizma – radova profesionalnih umetnika i izraza dece iz autističnog spektra. Studija slučaja: analiza autorskog rada „Školjka“ umetnice Amine Hasanović kao modela introspektivne vizuelne komunikacije, sa fokusom na simboliku i umetničku strukturu. Vizuelna analiza: dekodiranje estetskih elemenata umetničkih radova (kompozicija, kolorit, ponavljanje, detalji), kako bi se uočili karakteristični obrasci neurodivergentnog izraza (Evans & Dubowski, 2001).

Uzorak istraživanja se sastoji od umetničkih radova dece sa autizmom dostupnih u publikacijama, istraživačkim arhivama i digitalnim bazama. Umetnički radovi profesionalnih umetnika koji u svom radu reflektuju autistična iskustva. Autorski opus umetnice koja sprovodi ovo istraživanje, sa fokusom na delo „Školjka“ kao umetničko-teorijski model introspektivne reprezentacije. Ovaj uzorak je namerno

selektovan (purposive sampling) u cilju analize relevantnih primera koji omogućavaju dubinsko razumevanje umetnosti kao komunikacionog sredstva u kontekstu autizma (Patton, 2002). Istraživač u ovom radu preuzima reflektivnu poziciju, što znači da subjektivno umetničko i profesionalno iskustvo postaje deo istraživačkog instrumenta. Ovakav pristup ne predstavlja metodološku slabost, već omogućava dublju empatijsku interpretaciju složenih unutrašnjih stanja, u skladu sa teorijama koje afirmišu umetnost kao oblik introspektivne epistemologije (Sullivan, 2010). Istraživanje se oslanja na teorijski i interpretativni pristup bez primene empirijskog testiranja ili eksperimentalnih metoda. Iako ovakav okvir omogućava dubinsko razumevanje značenja, ne može pružiti generalizaciju rezultata na širem populacionom nivou. Takođe, selektivni uzorak umetničkih radova može reflektovati određenu estetsku i kulturnu poziciju, što se uzima u obzir pri tumačenju rezultata. Budući da se radi o interpretaciji umetničkog izraza i ne uključuje direktnu interakciju sa decom, istraživanje ne podrazumeva etička pitanja zaštite ličnih podataka. Međutim, interpretacija umetničkih radova izvršena je uz poštovanje integriteta autora i specifičnosti neurodivergentne percepcije, sa ciljem afirmacije i razumevanja, a ne dijagnostičke klasifikacije.

Analiza umetničkih izraza

Umetnički izraz predstavlja kanal kroz koji se mogu artikulirati stanja koja nisu uvek dostupna verbalnoj komunikaciji. U kontekstu autizma, likovna umetnost funkcioniše kao oblik alternativne komunikacije i introspektivne artikulacije, posebno kod dece kod koje je prisutna izražena neverbalnost, senzorna zatvorenost ili specifični obrasci percepcije. Vizuelni jezik kod ovih pojedinaca nije puko estetski izraz, već postaje narativ unutrašnje stvarnosti, strukturiran kroz formu, boju, ritam i simboliku. Analize umetničkih radova koje su stvorila deca iz autističnog spektra pokazuju niz uobičajenih karakteristika koje su istovremeno estetski i neuropsihološki značajne. Najčešće uočeni elementi su ponavljanje oblika i linija (repetitivnost kao estetski i regulativni mehanizam), simetrične i zatvorene forme (asocijacija na potrebu za sigurnošću i kontrolom), visok kontrast boja i često odsustvo mešanja tonova, intenzivan fokus na detalj, uz minimalnu naraciju celokupne kompozicije (Evans & Dubowski, 2001), Upotreba figurativnih, ali i apstraktnih oblika, često simbolički zasićenih. Ovi elementi ne ukazuju na deficite, već na specifičnu kognitivnu organizaciju i senzornu logiku kod dece sa autizmom. Vizuelni izraz često reflektuje unutrašnji ritam, potrebu za ponavljanjem radi samoregulacije, kao i estetsku senzibilnost koja proizlazi iz drugačijeg opažanja sveta (Baron-Cohen et al., 2009).

Savremeni umetnici koji vizualizuju autizam

Brojni umetnici u savremenoj umetnosti posvećeni su vizuelnoj reprezentaciji autističnog iskustva, bilo iz ličnog uvida (kao autisti) ili kroz rad sa decom iz spektra. Stiven Vilšir (Stephen Wiltshire), britanski umetnik sa autizmom, poznat je po hiperrealističkim panoramama gradova koje crta po sećanju, što ukazuje na specifične obrasce vizuelne memorije i percepcije. Kako je sam izjavio: "Počeo sam

da crtam sa tri godine jer komunikacija tada za mene nije bila opcija do pete godine, tako da je ovo bio oblik mog jezika, način mog izražavanja i komunikacije sa svetom” (Wiltshire, *The Guardian*, 2017). Dona Vilijams (Donna Williams), autorka i umetnica, koristila je likovno stvaralaštvo kao sredstvo „prevođenja“ sopstvenog autističnog doživljaja za neurotipičnu publiku. U svojoj knjizi *Autizam i čula: Neizgubljeni instinkt*, ističe: “Umetnost je bila moj način da shvatim svet i prenesem iskustva koja reči nisu mogla da obuhvate” (Williams, 1998:112). Kolektivi poput Project Art Works (UK) rade sa neurodivergentnim umetnicima i afirmišu ih u savremenim galerijskim prostorima, tretirajući njihov izraz ne kao terapijski, već kao profesionalni i kulturološki validan (Shanken, 2009). Umetnička praksa u ovom kontekstu prestaje da bude isključivo „terapijska“, ona postaje epistemološki alat, sredstvo spoznaje sveta iz autistične perspektive.

Interpretacija rada „Školjka“ autorskog umetničkog dela

U radu Školjka, umetnica koristi metaforu zatvorenog oblika da bi vizuelno artikulisala unutrašnji svet osobe sa autizmom. U pitanju je kombinovana tehnika, u kojoj dominira sedefasto bela i zlatna nijansa u unutrašnjem delu školjke, u kontrastu sa tamnijim, grubim spoljašnjim delovima. Unutrašnjost rada je iscrtana finim mrežastim linijama koje podsećaju na paukovu mrežu – čime umetnica simbolički ukazuje na dualnost: potrebu za zaštitom i sposobnost za selektivno povezivanje sa spoljašnjim svetom. Kompozicija je simetrična, zatvorena i formalno stabilna, što stvara utisak samodovoljnosti i kontrole. Odsustvo eksplicitnih figurativnih elemenata omogućava posmatraču da uđe u rad kao u kontemplativni prostor introspekcije. U tom kontekstu, školjka postaje simbolički pandan deteta sa autizmom: skrivena unutrašnja vrednost, visoka osetljivost, nevidljiva složenost i potencijal za komunikaciju kroz estetski izraz.

Dodatni radovi iz umetničke prakse autorke

U okviru šire umetničke prakse, autor ovog rada razvija seriju radova koji kombinuju školjke, paukove mreže i zatvorene strukture kao nosioce introspektivnog značenja. U delu svog master rada „Sedefna ruža“, koji funkcioniše kao umetnička bajka, autorka koristi narativni simbolizam u kom školjka proizvodi svetlost iz mraka, metaforički izražavajući potencijal unutrašnje spoznaje kod deteta sa autizmom (Hasanović, 2023, neobjavljeno). Takođe, u crtežima gde dominiraju koncentrične forme i mrežasti elementi, prisutna je težnja ka organizaciji haosa – što je direktno povezano sa senzornim profilom autističnog iskustva. Ponovljeni motivi nisu znak monotonije, već vizuelne mantri – pokušaja uspostavljanja reda i izražavanja kroz formu (Sullivan, 2010).

Umetnost kao prostor introspektivne organizacije

Umetnički izrazi koje deca sa autizmom stvaraju često su bogat izvor informacija o njihovom unutrašnjem svetu – svetu koji je često nedostupan u svakodnevnoj verbalnoj komunikaciji. Prepoznavanje estetske i simboličke vrednosti ovih izraza znači i prepoznavanje njihove ontološke validnosti – umetnički radovi nisu

simptom, već govor. Kao što ističe Zeki (2001), umetnost aktivira neurološke puteve koji uključuju emociju, pažnju i značenje – bez nužnosti verbalnog posredovanja. U tom smislu, umetnost omogućava detetu sa autizmom da „progovori“ putem forme koja je njemu prirodna, a zajednici dostupna za empatijsko razumevanje. Likovna umetnost dece sa autizmom često se odlikuje ponavljanjem motiva, preciznom strukturom, jakim koloritom i izraženim simbolima zatvorenosti. Ti elementi mogu se tumačiti kao vizuelna reprezentacija unutrašnjih narativa, gde umetnost postaje prostor organizacije i izražavanja složenih perceptivnih obrazaca. Umetnici koji u svom radu prikazuju autizam često koriste metafore školjke i mreže, stvarajući dela koja simbolizuju zaštitu, izolaciju, ali i latentni potencijal za komunikaciju. Ovi vizuelni narativi omogućavaju empatijsko povezivanje i razumevanje drugačijih načina opažanja sveta.

DISKUSIJA

Rezultati teorijske i umetničke analize ukazuju na visok stepen koherentnosti između simboličkog izraza umetnosti i introspektivne dinamike autistične percepcije. Kroz simbole školjke i mreže moguće je artikulirati fundamentalne karakteristike iskustva deteta sa autizmom: zatvorenost, osetljivost, složenost unutrašnje organizacije, potrebu za strukturom i specifičnu senzornu obradu. Ovi simboli, prisutni u mitološkim, psihološkim i umetničkim diskursima, u ovom radu dobijaju novu funkciju – postaju paradigme za razumevanje neurodivergentnog izraza u savremenoj umetnosti i pedagogiji. Umetnički izraz dece iz autističnog spektra, kao što je pokazano u analizama, karakterišu ponavljanje, preciznost, zatvorenost forme i izražena simboličnost. To potvrđuju Evans i Dubowski (2001) koji navode da „njihovi crteži često otkrivaju ponavljajuće obrasce, čvrstu kontrolu nad prostorom i intenzitet fokusa koji može odražavati unutrašnju potrebu za redo mi predvidljivošću” (Evans & Dubowski, 2001:45). Ove osobine ne samo da potvrđuju specifičnu kognitivno-senzornu strukturu, već ukazuju na prisustvo dubokog unutrašnjeg narativa koji se ostvaruje kroz vizuelni jezik (Evans & Dubowski, 2001). Time se potvrđuje teza da umetnost kod osoba sa autizmom nije puka „terapijska aktivnost“, već sredstvo razumevanja i komunikacije koje ima unutrašnju strukturu značenja i estetiku. Simbol školjke, kao što je prikazano, odražava potrebu za introspektivnim prostorom, zaštitom i selektivnim otvaranjem prema spoljašnjem svetu. Paukova mreža, sa druge strane, simbolizuje složene komunikacione i perceptivne mreže – senzornu filtraciju, emocionalnu osetljivost i potrebu za preciznim obrascima povezivanja.

U kombinaciji, ovi simboli pružaju teorijski model razumevanja autističnog iskustva koji nadilazi medicinsku dijagnozu i otvara prostor za estetsku i epistemološku validaciju neurodivergencije (Baron-Cohen et al., 2009; Shanken, 2009). Umetnički rad Školjka autorke Hasanović dodatno potvrđuje ovu strukturu značenja. Kroz pažljivo oblikovanu kompoziciju, izraženu mrežastu unutrašnjost i simboličku zatvorenost forme, rad uspeva da artikulira ono što se verbalnim jezikom često ne može izraziti – unutrašnji svet koji je ranjiv, složen i istovremeno bogat značenjem. Ovakav umetnički pristup ne samo da pojačava razumevanje autistične percepcije,

već i afirmiše neurodivergentne izraze kao estetski i kulturno vredne (Sullivan, 2010).

Doprinos inkluzivnoj pedagogiji i savremenoj umetnosti

Pedagoške prakse koje uključuju umetnost kao oblik introspektivnog izražavanja kod dece sa autizmom doprinose razvoju inkluzivnih modela obrazovanja koji ne teže normalizaciji, već afirmaciji različitosti. U tom smislu, umetnost ne služi samo za razvijanje motorike ili kreativnosti, već postaje sredstvo putem kojeg dete gradi identitet i komunicira sa svetom.

Umetnički radovi neurodivergentnih učenika mogu postati deo kurikuluma ne kao izuzeci, već kao validni izrazi stvarnosti koji proširuju razumevanje percepcije, komunikacije i kreativnosti. Kako piše Booth (2017), inkluzivna umetnost omogućava “društvenu prekompoziciju značenja” u kojoj glasovi marginalizovanih grupa postaju deo opšteg obrazovnog i kulturnog diskursa. U savremenoj umetnosti, prisutan je sve veći interes za neurodivergenciju kao izvor autentičnog estetskog izraza. Projekti poput Project Art Works, Creative Growth Art Center i Arts for Autism usmereni su na afirmaciju umetničkog potencijala osoba iz autističnog spektra, čime se brišu granice između umetnosti i terapije, umetnika i posmatrača, neurotipičnog i neurodivergentnog izraza (Shanken, 2008).

Predlozi za buduća istraživanja

Na osnovu ovog teorijskog i umetničkog istraživanja, otvaraju se brojne mogućnosti za dalju naučnu i praktičnu obradu teme- Empirijska evaluacija umetničkih radionica sa decom iz autističnog spektra, koje bi analizirale promene u izrazu, emocionalnoj regulaciji i komunikaciji kroz vreme (longitudinalne studije). Neuroestetske studije koje bi mapirale moždane aktivnosti tokom umetničkog procesa kod dece sa autizmom, radi boljeg razumevanja kognitivnih i emocionalnih mehanizama umetničke percepcije (Zeki, 2001). Komparativna analiza umetničkog izraza dece sa autizmom u različitim kulturnim kontekstima, sa ciljem razumevanja univerzalnih i specifičnih elemenata simbolike i izraza. Razvoj interdisciplinarnih pristupa koji integrišu umetnost, neuronauku, obrazovanje i terapiju u stvaranje inkluzivnih modela umetničke komunikacije (Ramachandran & Hirstein, 1999). Istraživanje efekata umetnosti na identitet i samopercepciju dece sa autizmom – kako kroz njihova dela, tako i kroz njihov odnos prema stvaranju i predstavljanju u javnosti. Kao celina, ovaj rad pruža doprinos u razumevanju umetnosti ne samo kao izraza, već i kao jezika – jezika koji, u kontekstu autizma, prevazilazi verbalno, dijagnostičko i patološko, i ulazi u sferu spoznaje, značenja i poštovanja razlike. Simbolička vrednost školjke i mreže prevazilazi estetsku funkciju – oni postaju strukture značenja kroz koje se artikuliše autistično iskustvo. Umetnost tako omogućava translaciju neurodivergentne percepcije u deljiv narativ koji je dostupan i osobama izvan spektra. Ova praksa ima značajne implikacije za inkluzivnu pedagogiju, terapiju i društveno razumevanje autizma.

ZAKLJUČAK

Ovaj rad potvrdio je da umetnost, posebno kada se analizira kroz simboličke strukture poput školjke i paukove mreže, može da funkcioniše kao validan, smislen i autentičan jezik izražavanja unutrašnjeg sveta dece sa autizmom. Polazeći od pretpostavke da umetnički izraz kod neurodivergentnih pojedinaca prevazilazi granice tradicionalne komunikacije, istraživanje je pokazalo da vizuelna umetnost omogućava formiranje narativa koji su duboko introspektivni, emocionalno kompleksni i estetski strukturirani. Simbol školjke, kao metafora zatvorenosti, ranjivosti, ali i unutrašnjeg bogatstva, uspešno je ukazao na potrebu za introspektivnim prostorom i zaštitom koju dete iz autističnog spektra instinktivno gradi. Paukova mreža, sa druge strane, otelotvoruje složenost senzornih i emocionalnih mreža koje oblikuju način na koji neurodivergentni pojedinac komunicira sa svetom. (Bojanin et al., 2001). Analizom umetničkih radova dece sa autizmom i umetnika koji se ovom temom bave, potvrđeno je da specifičnosti likovnog izraza – kao što su ponavljanje, simetrija, detaljnost i izražena simbolika – nisu posledica deficita, već izraz jedinstvene kognitivne i senzorne organizacije. U tom kontekstu, umetnost ne samo da omogućava komunikaciju, već i gradi prostor razumevanja, empatije i društvene validacije (Evans & Dubowski, 2001; Baron-Cohen et al., 2009). Poseban doprinos rada ogleda se u uključivanju autorske umetničke prakse kao studije slučaja, čime je potvrđena vrednost umetnosti kao refleksivnog alata ne samo u tumačenju, već i u oblikovanju značenja. Rad Školjka autorke Hasanović funkcioniše kao likovna alegorija autističnog sveta: vizuelno zatvoren, ali unutrašnje bogat i strukturiran, sa finim mrežama značenja koje zahtevaju drugačiji način čitanja i slušanja. Pedagoški potencijal ovog pristupa posebno je značajan za razvoj inkluzivnih obrazovnih praksi koje afirmišu različitosti i omogućavaju deci iz autističnog spektra da svoje iskustvo izraze kroz medij koji poštuje njihovu percepciju i ritam. Inkluzivna umetnička pedagogija, kada se osloni na razumevanje simbolike i introspektivnog izraza, može postati snažno sredstvo izgradnje identiteta, pripadnosti i međusobnog razumevanja (Booth, 2017). Umetnost u ovom kontekstu ne treba posmatrati samo kao sredstvo rehabilitacije, već kao epistemološki čin – način putem kojeg neurodivergentni pojedinac postaje autor, svedok i tumač sopstvenog sveta (Sullivan, 2010). Time se brišu granice između umetnosti i dijagnoze, estetike i terapije, izraza i značenja. Zaključno, umetnost pruža mogućnost da se svet vidi drugačije, ne iz pozicije onoga što nedostaje, već iz pozicije onoga što postoji u svom punom značenju. Umetnički izraz dece sa autizmom poziva nas ne da ih naučimo kako da govore „našim jezikom“, već da mi naučimo da slušamo i čitamo njihov. Rad potvrđuje da umetnost, kroz simboličke strukture poput školjke i mreže, može da funkcioniše kao validan jezik izražavanja unutrašnjeg sveta dece sa autizmom. Umesto da tretira autizam kao deficit, ovakav pristup afirmiše neurodivergenciju kao alternativnu formu percepcije i izraza. Umetnička praksa time postaje ne samo terapijski alat, već i epistemološki okvir za razumevanje autizma.

LITERATURA

1. Baron-Cohen, S., Ashwin, E., Ashwin, C., Tavassoli, T., & Chakrabarti, B. (2009). Talent in autism: Hyper-systemizing, assortative mating, and the hyper-male brain theory. *Philosophical Transactions of the Royal Society B: Biological Sciences*, 364(1522), 1377–1384. <https://doi.org/10.1098/rstb.2008.0339>
2. Bojanin, S., Pijašo, Dž., i Glumbić, N. (2001). Autizam danas. Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
3. Booth, T. (2017). Inclusion: Values, Policies and Practices. In L. Florian (Ed.), *The SAGE Handbook of Special Education* (pp. 34–47). SAGE Publications.
4. Cinzia, D. D., & Gallese, V. (2009). Neuroaesthetics: A review. *Current Opinion in Neurobiology*, 19(6), 682–687. <https://doi.org/10.1016/j.conb.2009.09.001>
5. Cirlot, J. E. (2001). *A Dictionary of Symbols* (J. Sage, Trans.). Dover Publications. (Original work published 1962)
6. Evans, K., & Dubowski, J. (2001). *Art Therapy with Children on the Autistic Spectrum: Beyond Words*. Jessica Kingsley Publishers.
7. Hasanović, A. (2023). Školjka u paukovoj mreži- neobjavljeni master rad. Univerzitet u Novom Pazaru- Departman za umjetnost.
8. Just, M. A., Cherkassky, V. L., Keller, T. A., & Minshew, N. J. (2004). Cortical activation and synchronization during sentence comprehension in high-functioning autism: Evidence of underconnectivity. *Brain*, 127(8), 1811–1821. <https://doi.org/10.1093/brain/awh199>
9. Ludovico, A. (2012). Post-Digital Print: The Mutation of Publishing since 1894. Onomatopée.
10. MedLink Neurology. (n.d.). Neuroaesthetics: Bridging art and science to enhance clinical practice. MedLink. Retrieved May 23, 2025, from <https://www.medlink.com/news/neuroaesthetics-bridging-art-and-science-to-enhance-clinical-practice>
11. Patton, M. Q. (2002). *Qualitative Research and Evaluation Methods* (3rd ed.). SAGE Publications.
12. Ramachandran, V. S., & Hirstein, W. (1999). The science of art: A neurological theory of aesthetic experience. *Journal of Consciousness Studies*, 6(6–7), 15–51.
13. Shanken, E. A. (2008). *Contemporary Art and New Media: Toward a Hybrid Discourse?* University of California.
14. Shanken, E. A. (2009). *Art and Electronic Media*. Phaidon Press.
15. Sullivan, G. (2010). *Art Practice as Research: Inquiry in Visual Arts* (2nd ed.). SAGE Publications.
16. The Guardian (2017, May 04). The artist who draws entire cities from memory. <https://www.theguardian.com/cities/2017/may/04/artist-draws-cities-memory-stephen-wiltshire>
17. Uddin, L. Q. (2015). Salience processing and insular cortical function and dysfunction. *Nature Reviews Neuroscience*, 16(1), 55–61. <https://doi.org/10.1038/nrn3857>
18. Williams, D. (1998). *Autism and Sensing: The Unlost Instinct*. Jessica Kingsley Publishers.
19. Zeki, S. (2001). Artistic creativity and the brain. *Science*, 293(5527), 51–52.

SUMMARY

In the course of this research, art proved not only as a method of expressing neurodivergent experience, but also as a means of interpreting, translating and respecting different ways of perceiving reality. Although the emphasis was on the symbolism of the shell and web, the key message of the work goes beyond individual symbols and relates to the importance of creating space for expressions that do not follow standard communication models. Autistic perception is not defective - it is different, deeper, often introspective and multi-layered. This is exactly where art finds its role - as a bridge between internal order and external incomprehensible noise. What may not have been sufficiently emphasized in the main parts of the work is the potential of art to transform the approach to education and inclusion - not as an act of tolerance, but as a recognition of the value of diversity as such. The artworks of children with autism should not be interpreted only as an "expression of difficulty", but as authentic ontological statements, which contain their own logic, aesthetics and philosophy. This work is an attempt to bridge the gap between science, art and personal experience - to reach a deeper understanding of those inner worlds that speak through silence, colour, repetition and form. Behind closed shells and in finely woven webs, there are often truths that do not demand explanation, but listening.